

9 788670 257481

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломпар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићковић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврду да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавикли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспаратно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савремене

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српскога народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

ШАБАЧКИ ДАНИ КОСТЕ НОВАКОВИЋА 1842–1857. ГОДИНЕ*

РАДОМИР Ј. ПОПОВИЋ**

Апстракт. – У раду је, на основу нових извора и постојеће литературе, покушано да се утврди Новаковићево породично порекло. Отац Стојана Новаковића пореклом је из Босанске Крајине и у Шабац се, највероватније, доселио средином четврте деценије 19. века. Приказано је Новаковићево школовање у основној школи у Шапцу од 1849. до 1853. године у којој су га учили Никола Костић, Петар Јовановић и Стеван Лазић. Четири разреда Шабачке полугимназије од 1853. до 1857. године Новаковић је завршио са одличним успехом. Будући да је потицао из сиромашне породице, Новаковић је у четвртом разреду изабран за благодејанца. Професор Стојан Бошковић имао је одлучујући утицај на одлуку да Коста Новаковић настави школовање у гимназији у Београду.

Кључне речи: Коста Новаковић, Шабац, Босанска Крајина, основна школа, Шабачка полугимназија

У сталној поставци Народног музеја у Шапцу налази се слика Стевана Ј. Чалића *Слава Подриња* из 1937. године. Средишње место на тој композицији заузимају Вук Караџић, Филип Вишњић и Стојан Новаковић. Представљени су и Јован Цвијић, Милорад Поповић Шапчанин, Хајдук Станко, кнез Иво од Семберије, Владимир Јовановић, Лаза К. Лазаревић, Јанко Веселиновић, Бранимир Ћосић...¹ У *Сјоменици* Шабачке гимназије, поводом њеног стогодишњег рада (1837–1937), Милета Новаковић, биографију оца Стојана почео је следећом тврдњом: „Ниједан крај предратне Србије није дао толики број људи, који су се од осталих издвојили својим великим способностима и довитљивошћу, колико Подриње. Та чињеница да су баш из Подриња толико заслужни синови наше отаџбине, који су се својим радом прочули, нарочито

* Рад је настао као резултат рада на пројекту *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177.031) које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Историјски институт Београд; и-мејл: rjorovic@gmail.com

¹ Петар В. Микић, *Стеван Чалић и његово сликарско дело*, Годишњак Међуопштинског историјског архива у Шапцу (даље: ГМИАШ) 1983, XVII, стр. 19–20.

на научном и књижевном пољу, није довољно истакнута, а врло је карактеристична као знак даровитости и способности оног дела нашег народа који у Подрињу живе.“²

Стојан Новаковић је великан не само Подриња, већ целог српског народа, али о његовом пореклу и школовању у Шапцу мало се зна. Да су неким случајем сачувани Новаковићеви мемоари, које помиње Павле Поповић, о породици и младости Стојана Новаковића, знало би се, сигурно, много више. Поповић пише: „Пред крај свог живота, Новаковић је почео писати своје мемоаре, и дошао с њима до 1868, како ме је уверавао г. Тих. Р. Ђорђевић, али тога рукописа данас нема у хартијама које чува г. Милета Ст. Новаковић. Рукопис је јамачно пропао за време рата и окупације“.³ О пореклу Косте Новаковића, сина сиромашног шабачког столара Јована (1812–1882) и мајке Јање (1822–1898), највише су писали Павле Поповић и Станоје Филиповић.⁴ Отежавајућа околност је то што у Новаковићевој заоставштини нема сачуваних личних докумената до 1858. године, па већина радова у којима се описује Новаковићева младост почињу, углавном, од његовог школовања у Београдској гимназији 1857/58. године.⁵ Такође, за време Првог светског рата уништене су црквене књиге рођених, венчаних и умрлих шабачке цркве Св. Петра и Павла, које би вероватно омогућиле да се разјасне садашње недоумице о Новаковићима у Шапцу у првој половини 19. века. И оно мало сачуваних извора из Новаковићеве заоставштине, не садрже релевантне податке за нашу тему.⁶ Тако је, на пример, публиковани Новаковићев ђачки дневник из 1858/59. године више извор за књижевну историју – у њему се налазе рани Новаковићеви литерарни радови – него класичан биографски извор. Зато смо у приказивању Новаковићевих шабачких дана били принуђени да посредним путем, црпљењем података из постојећих архивских фондова, покушамо да утврдимо његово породично порекло и опишемо ђаковање у основној школи (1849–1853) и Шабачкој полугимназији (1853–1857).

² *Споменица Шабачке гимназије 1837–1937*, Шабац; штампарија Милана Н. Илића, 1938, стр. 135.

³ Павле Поповић, *Млади Новаковић (1842–1873)* у: Споменица Стојана Новаковића, Београд: СКЗ 1921, стр. 45–46; Станоје Филиповић, *Школовање Стојана Новаковића*, ГМИАШ, 1976, XIII, стр. 11.

⁴ С. Филиповић, *истио*; Филиповић је објавио следеће радове о Новаковићу: *Стојан Новаковић као чиновник, професор, библиотекар* ГМИАШ, 1980, XIV, стр. 14–31; *Стојан Новаковић као уредник* ГМИАШ, 1983, XVII, стр. 129–139.

⁵ Јелена Аћимовић-Палеташевић, *Стојан Новаковић, гимназијалац и лицејац*, Архивист, 1965, XV, стр. 77–80.

⁶ У личном фонду Стојана Новаковића у Архиву Србије чува се десетак писама која су Јован и Јања Новаковић слали сину Стојану од 1868. до 1872. године (АС, СН, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 227, 2273, 2274, 2275). Већина писама је из 1870. године. У њима су обавештавали Стојана о припремама за свадбу и удаји ћерке Љубице. Љубица Новаковић се 28. августа 1870. године удала за Станишу Новаковића, родом из Крагујевца, тада чиновника у Шапцу.

Када је реч о прецима Стојана Новаковића, опште место у литератури је чињеница да је његов отац Јован био сиромашни шабачки столар („тишљер“). Павле Поповић наводи да је Јован Новаковић „пореклом из босанске Крајине или можда Херцеговине“.⁷ Етнограф Љубомир Павловић пише да су преци Стојана Новаковића пореклом „из Требаља“. Пошто село Требаљ не постоји, реч може бити само о Требаљеву, селу у кањону реке Таре, између планина Сињајевине и Бјеласице.⁸ Станоје Филиповић, позивајући се на Павловића, и без утемељења у изворима, конструираше закључак да се деда Стојанов, чије име и даље није познато, доселио у Шабац у време Првог српског устанка, те да је у Шапцу 1812. године рођен Стојанов отац Јован Новаковић.⁹

У попису житеља шабачке вароши из 1862. године (редни број 1537) породицу Новаковић чинили су: Јован, тишљер, стар 50 година, жена Јања 40 година, син Коста, ученик 20 година, кћери Љубица, 9 година и Јелена, 5 година. Од непокретне имовине породица је имала кућу и плац у вредности шездесет аустријских дуката, док је месечни приход од занатског рада износио 10 талира. По имању, кућа је спадала у прву, најнижу пореску класу, а према месечном приходу у другу класу.¹⁰ Столар Јован Новаковић наводи се као житељ шабачки 1849. године.¹¹ Припадао је еснафу коларско-пинтерско-тишљерско-дунђерском у којем је било 33 мајстора.¹² Ако се зна да је Коста Новаковић рођен у Шапцу 13. новембра 1842. године¹³, његов отац је и те године био житељ шабачки.

⁷ П. Поповић, *нав. дело*, 45–46.

⁸ Ј. М. Овадија, *Именик месџа Краљевине Јуџославије*, Београд: Штампарија Привредник, 1933, стр. 271.

⁹ Љубомир Павловић, *Из животног рада Шайца*, Гласник Географског друштва, 1923, IX, 64. „Вероватно се тада доселио деда и деда Стојана Новаковића... Ово утолико пре што се предпоставља да се Стојанов отац родио у Шапцу око 1812. године“ (С. Филиповић, *Школовање Стојана Новаковића*, 11).

¹⁰ Бранко Перуничкић, *Попис житеља и њихове имовине у Шайцу 1862. године*, ГМИАШ, 1967, V, стр. 301; С. Филиповић, *нав. дело*, стр. 11. У попису шабачких житеља 1862. године уписани су Мијаило Новаковић, слуга, 21 година, Стеван Новаковић, пандур, 27 година, Ђока Новаковић, бакал, 35 година и брат Петар 27 година (Б. Перуничкић, *нав. дело*).

¹¹ Примиритељни суд у Шапцу послао је 23. јуна 1849. године Начелству Округа шабачког списак шабачких занатлија. Списак је сачињен пошто је допуном Уредбе о еснафима од 20. јануара 1849. године властима у Београду требало доставити тачан број еснафа у свакој вароши Кнежевине Србије. У Шапцу је тада било 498 различитих занатлија. Осим Јована Новаковића, на списку се налазе Ђоко Новаковић, кафеџија и Коста Новаковић, кујунџија (АС, Начелство округа шабачког, полицајно одељење /даље:НОШ-п/, 1847, XV, 2015).

¹² Столарским занатом у Шапцу средином 19. века, поред Јована Новаковића, бавили су се Јован Пауновић и Андреја Ранк (АС, НОШ-п, 1848, VII, 957).

¹³ Милета Новаковић пише да му је отац рођен 1/13. новембра 1842. године у Шапцу (*Споменица Шабачке гимназије*, 135). Сви датуми у тексту су по грегоријанском календару, изузев периодичних публикација штампаних у 19. веку.

Међутим, у харачком тефтеру вароши Шапца за 1832/33. годину, нема имена Јована Новаковића, које би требало да је уписано јер су у харачки тефтер, као што је познато, уписивана мушка лица од седме од осамдесете године живота. У том тефтеру забележена су имена Тадије Новаковића (редни број 113) и Ђорђа Новаковића (редни број 440).¹⁴ Тадија Новаковић био је ожењен, јер је, осим харача, плаћао порез (једна „пореска глава“). Других, мушких чланова у његовом домаћинству између седме и осамдесете године живота није било, па се према томе може закључити да Јован Новаковић није био житељ шабачки 1832. године. У тефтерима пореских глава вароши Шапца за Митровски порез 1835. године и за Митровски порез 1835/36. године, у који су уписивани ожењени порески обвезници шабачке вароши, поново не налазимо име Јована Новаковића, јер тада није био ожењен, а вероватно ни досељен.¹⁵ Занимљив је податак, који посредно може бити интересантан за нашу тему, да је у другом тефтеру уписан „дошљак“ Илија Новаковић, „кирајџија“ (подстанар) код Манојла терзије.¹⁶

На петој седници Председништва Српске краљевске академије, 19. јула 1912. године, одлучено је да се Академија одазове позиву друштва *Просвјетѝа* које је обележавало десетогодишњи јубилеј. Академију је на свечаности у Сарајеву представљао Стојан Новаковић.¹⁷ Новаковићев боравак у Босни и Херцеговини у августу 1912. године био је повод да се у листу „Народ“ у чланку *Учесници на Просвјетѝиној ѝрослави* објави следећи занимљив податак о Новаковићевом породичном пореклу: „... Г. Новаковић том приликом дошао би први пут у Босну и Херцеговину, и ако је његов отац рођени Херцеговац, који је преселивши се из Херцеговине у Герзово, отишао у Србију и настанио се у Шапцу“.¹⁸ Овај новински натпис прецизније одређује тврдње које из-

¹⁴ АС, Збирка тефтера (даље: ЗТ), Тефтер арачки глава вароши Шабац, књига 612, микрофилм ролна бр. 44. Георгиј (Ђорђе) Новаковић молио је кнеза Милоша 26. октобра 1832. године да га ослободи плаћања пореза „а сиром сам, и нигда ништа немам, ништа радити не могу и да немам једно детенце, не би ме имо ко ранити, но мору би просити“ (АС, Кнежева канцеларија /даље: КК/, XXXVII–342). Изгледа да се Ђорђе Новаковић доселио из Прњавора у Шабац („У смотренију тужбе Ђорђа Новаковића бившег прњаворског а сада шабачког житеља...“; МИАШ, Шабачки окружни суд (даље: ШОС), 1714/1834).

¹⁵ У први тефтер од Новаковића су уписани под редним бројем 122 Тадија Новаковић (једна пореска глава); под редним бројем 358 Ђоко Новаковић, који није плаћао порез, и за кога је у напомени тефтера наведено „дечко у служби“ (АС, ЗТ, књ. 451, мкф. рол. бр. 29); Виолета Нешковић, *Тефтер ѝореских глава у вароши Шабац 1835 (ѝорез Миѝровискиј)*, MUSEUM, Годишњак Народног музеја у Шапцу, 2003 V, 255, 265. У другом тефтеру, под редним бројем 99 уписан је само Тадија Новаковић (Тефтер пореских глава за варош Шабац, Порез митровски 1835/36, АС, ЗТ, књ. 452, мкф. рол. бр. 29).

¹⁶ АС, ЗТ, књ. 452, мкф. рол. бр. 29.

¹⁷ Годишњак СКА XXVI за 1912, Београд 1914, стр. 63.

¹⁸ *Домаће вијестѝи – Учесници на Просвјетѝиној ѝрослави*, Народ, бр. 218, 8/21. VIII 1912, (III), 3. Захваљујем колеги Милету Станићу из Архива САНУ који ми је указао на овај новински чланак. Алекса Шантић је 1912. године певао песму *Сѝојану Новаковићу*.

носи Павле Поповић да су Новаковићеви преци старином из Херцеговине, а да се Новаковићев отац у шабачки крај доселио из Босанске Крајине. Мало је, међутим, вероватно да је Јован Новаковић, судећи према новинском допису, за живота предузео две велике сеобе: из Херцеговине у Босанску Крајину, па потом из Крајине у Шабац. Пре ће бити да су се Јованов деда или отац доселили у Герзово, а он из тог села у шабачки крај. Наиме, Герзово је село у близини Мркоњић Града у којем и данас има Новаковића који славе Степандан.¹⁹ Део Новаковића из Герзова се у трећој и четвртој деценији 19. века доселио у мачванска села Табановић и Шеварице. Миливоје Васиљевић који је у другој половини 20. века теренски истраживао порекло становништва Мачве, бележи да Новаковићи у Табановићу и Шеварицама славе Степандан и да су се доселили у Мачву из Босне.²⁰ Да је Стојан Новаковић имао везе са мачванским залеђем, потврђује његов ђачки дневник. Забележио је 20. јула (по јулијанском календару) 1858. године да је тог дана ишао у „Табановића и много се у[x]асним“ (окористим-прим. Р.П.). Дан раније у Шапцу га је посетио „кум из села“ и заједно са њим послао је писмо извесном Васићу у Богатић и „уговоривали да кум дође опет у вторник“.²¹ У студији *Село* налазимо следећу Новаковићеву узгредну опаску: „Ја памтим из мог детињства да је још у Мачви било кућа које су се места на место превлачиле воловима“.²²

Оно што не иде у прилог горњој претпоставци је то што је Новаковићева крсна слава била Јовандан, а не Степандан – слава Новаковића у Герзову, Табановићу и Шеварицама.²³ Из докумената Суда окружја шабачког и Кнежеве канцеларије с почетка тридесетих година 19. века сазнајемо да су у Шапцу од краја друге деценије 19. века живели Тодор Новаковић, звани Капица, и његова жена Јока који су имали

¹⁹ Миле Станић, *Милеројолић Ђорђе Николајевић и његови синови православно Срба (мркоњићградски и герзовачки ројојрезвићери)*, Београд: Свет књиге, 2015, стр. 80.

²⁰ Миливоје Васиљевић, *Мачва, историја, становништво*, Богатић: ЈП ПТТ саобраћаја Србија, 1996, стр. 198. У харачком тефтеру Капетаније Мачве из 1831. године налазимо следеће податке о Новаковићима у Табановићу. Под редним бројем 56 уписани су Милован Новаковић и синови Дамјан и Данило; под редним бројем 57 Пантелија Новаковић, „убог“, и његови синови Лазар и Јован. У Шеварицама под редним бројем 56[57] Живко Новаковић, син Драгојло и једно неименовано дете; 57[58] Лазар Новаковић, брат Паво и син Ристо; 58 [59] Која Новаковић и синови Драгојло и Живан; 59 [60] Ђуко Новаковић и синови Јован, Иван и Милан (*Харачки шефтер Капетаније Мачве из 1831. године*, приредио Радомир Ј. Поповић, Београд: Историјски институт, 2104, стр. 26, 18).

²¹ Стојан Новаковић, *Зайиске, Ђачки дневник 1858–1859*, (приредио Станиша Војиновић), Шабац: Народна библиотека „Жика Поповић“, 1995, 20. У истом дневнику у причи *Беоов њевай*, Новаковић се позива на казивање Живојина Тешића из Табановића „који ово и приповеда“ (*Истио*, 21).

²² С. Новаковић, *Село*, Глас СКА XXIV (1891), 140.

²³ Владан и Паулина Ђорђевић 19. јануара 1889. телеграмом су честитали славу Стојану Новаковићу (АС, СН, 1359).

петоро деце. Тодор Капица се помиње у попису шабачких житеља 1819. године.²⁴ Тодор Новаковић је почетком двадесетих година у Шапцу купио кућу која је после његове смрти постала предмет судског спора. Удовица Јока Новаковић, Тодорова жена, молила је кнеза Милоша 21. августа 1832. године да пресуди у њену корист, пошто се око власништва спорила са Ружом Дилберовић из Шапца.²⁵ Нажалост, у документима нису сачувана имена деце Тодора Новаковића Капице.

До открића нових извора остаје до даљег отворено питање породичног порекла Косте Новаковића. Наведени податак из листа „Народ“ и раније тврђење Павла Поповића, наводе на закључак да су Новаковићи старином из Херцеговине, а да су се из Босанске Крајине доселили у шабачки крај. Сматрамо да се Јован Новаковић у Шабац доселио средином четврте деценије 19. века.²⁶

У Масариковој улици 64 у Шапцу, некадашњој Поцерској улици, односно Преком шору, налази се табла која је постављена 1990. године којом је обележено место на којем се налазила кућа у којој је рођен Стојан Новаковић.²⁷ Табла је постављена на основу резултата истраживања до којих је дошао Станоје Филиповић. Он је записао казивања Мирка Новаковића, унука Љубице, сестре Стојанове.²⁸ „Мирко је са својим родитељима становао у западном делу Масарикове улице, преко пута тадашње основе школе код Фискултурног дома Четрдесетак метара јужно на-

²⁴ Александра Вулетић, *Сѣановнишииво Шайца 1819. године*, у: Мешовита грађа (Miscellanea), 2011, 32, стр. 314. У Регистру Протокола шабачког магистрата 1812. године поменуто је Тодор Новаковић из Предворице, села у шабачкој Посавини (*Пройокол и рејистар шабачкој мајистрајиа од 1808. до 1812. године*, приредио Р. Ј. Поповић, Београд: Историјски институт, 2011, стр. 150).

²⁵ „Молим Вас милостиви Господару на моје петоро деце и мене сироту са њима, кад сваки под вашим skutом пева, да ја не плачем са своје петоро деце. Ево, има 8 година дана како ја са њима по туђим кућама пребијам и тешко живим и кирију плаћам код своје куће. Ваша покорењша сирота Јока Новаковић“. Писмо Јоке Новаковић кнезу Милошу 9. августа 1832 (АС, КК, XXXVII–270). Писмо сличног садржаја Јока Новаковић је упутила Томи Вучићу Перишићу, председнику суда Нахије шабачке (МИАШ, ШОС, 763/1832). Молбу Јоке Новаковић, „вдове Тодора Капице“ Вучић је проследио Јеврему Обреновићу, губернатору Београдском 19. августа 1832. године. Од магистрата у Сремској Митровици затражено је да узме изјаву од жене Томе Тркића, који је био тотор масе Милисава Кобасице од кога је Тодор Новаковић купио кућу. Јованка Тркић је изјаву дала у митровачком магистрату 18. октобра 1832. године (Исто).

²⁶ Средином тридесетих година 19. века у Подриње у Кнежевини Србији и шабачки крај доселио се велики број Крајишника. О томе видети: Тихомир Р. Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, Српски етнографски зборник XXXVII, Београд–Земун: СКА, 1926, стр. 257–308.

²⁷ „На овом месту била је кућа у којој се родио и живео Коста Стојан Ј. Новаковић 1842–1915, научник и државник. Захвални Шапчани. 1990“ (<http://distrikt.rs/sapcanin-gorostas-srpske-nauke-i-kulture-osmislio-grb-kraljevine-srbije/> 15. 11. 2017).

²⁸ Стојанова сестра Љубица била је удата за чиновника Станишу Новаковића, родом из Крагујевца.

лазила се кућа адвоката Драгомира Драже Петровића, до ње кућа трговца Марјана Гајића, а иза Гајићеве куће била је кућа Јована Новаковића. То је, изгледа, било близу раскрснице Масарикове и Браће Недић улице.²⁹

У први разред основне школе Коста Новаковић је пошао са седам година, 1849. године. Шабачка основна школа је тада била смештена у згради варошког Примиритељног суда. Милован Спасић, управник основних школа за западне округе Србије, на крају школске 1849/50. године, дакле, када је Новаковић завршио први разред, навео је да је школска зграда у Шапцу добра, али да општина „ниједном учитељу не даје бесплатни квартир и огрева“, што је по закону била дужна да чини.³⁰

Новаковић је основношколска знања стицао према наставном плану из 1844. године и плану из 1850. године. Наиме, „Устројенијем јавног училишног наставленија“ из 1844. године, чији је аутор Јован Стерија Поповић, први је системски школски закон којим је обухваћена основна и средња школа. На основу тог закона донето је „Наставленије за учитеље основни училишта“ у којем је детаљно разрађен наставни план. Настава у основној школи добила је грађански и практични карактер који се огледао у учењу математике, географије, граматике, док су се верски садржаји, који су и даље били заступљени, учили на народном, а не на црквенословенском језику.³¹ Новаковић је у првом полугодишту првог разреда учио „познавање писмена грађански“, срицање и слагање слогова и молитве: „Отче наш, Богородице дјево и Символ вере“. У другом полугодишту читање из буквара „са грађанским писменима“, познавање писмена црковни, срицање и читање, почетак писања по

²⁹ С. Филиповић, *нав. дело*, 12. Станоје Филиповић одбацује, као мање вероватно, казивање Шапчанке Радојке Николић која је рођена 1890. године. Према њеном сећању, Коста Новаковић је рођен у кући која се налазила у данашњој Карађорђевој улици у којој су Новаковићеве родитељи били подстанари. Кућа је била власништво сестре трговца Стевана Станића (*Истио*). Филиповић је сумњао, с обзиром на стање извора, да ће бити тешко уопште утврдити у којој кући је рођен Новаковић. Новаковић је у дневник 5/17. јула 1858. године записао да је посетио нову зграду гимназије, потом је свратио у кућу „Ђор. Л.“, па одатле „кренемо више његове куће пољем џамији, па оданде уза сокак до Симицинице, одакле сокачићем преко баре (Бенска бара-прим. Р.П.) на Камени шор (данас улица Вука Караџића – прим. Р.П.) раскршће водеће, где се ја растанем ... те кући“ (С. Новаковић, *Зайиске*, стр. 15).

³⁰ АС, Министарство просвете /даље: МПс/, 1846, VI, 4; 1847, IV, 314; АС, МПс, 1850, II, 266. Шабачка општина је тек 1851. године, после интервенције окружне власти и Министарства просвете, пристала да учитељима основне школе обезбеди „бесплатежни“ стан и огрев (Владимир Грујић, *Основношколско образовање и васпитање у Србији до стицања државне независности*, Споменик САНУ, СХХХIII, Одељење друштвених наука 26, 1994, стр. 53–54. Градња зграде основне школе у Шапцу завршена је 1858. године (Милан Јевтић, *Просветне установе и образовање од 1840. до 1914. године*, у: Шабац у прошлости 3, стр. 308).

³¹ Владимир Грујић, *Школско реформаторски рад Ј. Сив. Појовића у Србији 1840–1848. Педагошко-историјска студија*, Београд: САН, 1956, стр. 51–52.

прегледници, познавање и писање чисала (бројева), с лаким наизустним рачунима, наизустно читање молитви пре и после обеда, пре спавања, јутрења, десет Божјих заповести и црквено појање.³² Основна школа у Шапцу имала је три одељења. У Новаковићевом одељењу, у којем су били ученици само првог разреда, било је 79 ученика. На крају школске године ученици виших разреда постигли су „средњи“, а првог разреда „посве слаб“ успех.³³

Даљи напредак у основношколском образовању наступио је 1850. године, када су штампани први уџбеници за основну школу. Тај посао био је поверен Школској комисији која је основана при Министарству просвете 1849. године и за годину дана написани су и публиковани уџбеници. Штампаче уџбеника условило је и промену наставног плана у основним школама, који је прилагођен садржају уџбеника.³⁴

У табели су представљени предмети које је Коста Новаковић учио у другом, трећем и четвртном разреду основне школе, према наставном плану из 1850. године и уџбеницима који су наведени у претходној напомени.³⁵

³² Срећко Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд: Педагошки музеј, 2016², 39–40.

³³ Друго одељење чинили су ученици другог разреда (36), док су ученици трећег и четвртог разреда били у посебном одељењу (60) (АС, МПС, 1850, II, 266).

³⁴ С. Ђунковић, *нав. дело*, 49–50. Милован Спасић, управитељ школа у западном делу Србије, према наређењу министра просвете наложио је Начелству Округа шабачког 16. августа 1850. године да представи школама и учитељима који ће се предмети предавати према новим, а који према постојећим уџбеницима (АС, НОШ-п, 1850, IX, 97). На основу наслова уџбеника које Спасић наводи у документу, према познатој Новаковићевој библиографији прилажемо потпуне библиографске податке уџбеника из којих је Новаковић учио у другом, трећем и четвртном разреду основне школе. [Гаврило Поповић], *Букваръ србскій за основне србске школе*, Београд 1850; *Кайхисисъ, крайкій. За основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Прва знања за основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Рачуница, Крајка за основне србске школе*, Београд 1850; [Коста Цукић], *Србска ђрамаџика за основне србске школе*, Београд 1850; *Свешћена истџорја, Крајка, за основне србске школе*, Београд 1850; [Љубомир П. Ненадовић], *Србска истџорја за основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Чиџанка, Прва за основне србске школе*, Београд 1850; [Филип Христић], *Чиџанка, Друџа за основне србске школе*, Београд 1850; [Јован Гавриловић], *Земљџисъ, малый княжесџива Србје и џурскоџ царсџива у Евройи. За основне србске школе*, Београд 1850; [Коста Бранковић], *Писмени сасџави за основне србске школе*, Београд 1850; *Есџесџивено земљџоисанје за младежъ. Посрбџо съ немачкоџ др. Милован Сџасић редовни членъ Дружџива србске словесностџи*, Београд 1850.

³⁵ С. Ђунковић, *нав. дело*, 51–52.

Разред	Предмети	
	Прво полугодиште	Друго полугодиште
II 1850/51.	„Читање из прве читанке (прво одељење); Читање из часловца; Прва знања наизуст (прва и друга глава); Кратка свештена историја Старог завета; Из рачунице прва два вида, одма са равнореченим бројевима и наизустно учење таблица сабирања и одузимања; Продужење писања по прегледници; Наизустно учење молитви пре и после обеда, пре и после спавања (све на српском језику); Пјеније“	„Читање из прве читанке (друго одељење); Читање из часловца; Прва знања наизуст (трећа и четврта глава); Кратка свештена историја Новог завета у питањима и одговорима; Из рачунице друга два вида са равнореченим бројевима и наизустно учење таблица умножења и деобе; Продужење писања по прегледници; Наизустно учење десет заповједи божји (на српском језику); Пјеније“.
III 1851/52.	„Читање из друге читанке (прво одељење); Читање из псалтира; Прва знања наизуст (пета глава); Кратки катихизис (прва част наизуст); Основи математичког и физичког земљописанија у питањима и одговорима са употребљенијем земљовида; Рачуница: правила о преобраћењу разноречени бројеви у равноречене и прва два вида с разнореченим бројевима; Писање по казивању из писмени састава; Пјеније“	„Читање из друге читанке (из другог одељења 1.2 и 3 глава); Читање из псалтира; Прва знања наизуст (шеста глава); Кратки катихизис (друга и трећа част); Основи грађанског земљописанија са употребљењем земљовида; Рачуница: друга два вида с разнореченим бројевима; Писање по казивању из писмени састава; Пјеније“.
IV 1852/53.	„Читање из друге читанке (другог одељења, глава 4,5,6); Повтореније кратке црквоне свештене историје; Рачуница: повтореније из сва четири вида са равноречени и разноречени бројевима; Кратки основи српске граматике до глагола; Кратка српска историја до кнеза Лазара; Из земљописанија о Србији; Писање по казивању из писмени састава; Пјеније“.	„Читање из друге читанке (другог одељења,7,8); Повтореније целог кратког катихизиса; Из рачунице о правилу тројном простом; Кратки основи српске граматике од глагола до синтаксиса; Кратка српска историја од кнеза Лазара до наши времена; Из земљописанија о европској Турској; Писање по казивању из писмени састава; Пјеније“.

Школска година је почињала 1. септембра, а завршавала се 30. јуна. Делила се на два „теченија“, после којих су, у марту и јулу, држани јавни испити, на којима су присуствовали свештеници и представници локалних и просветних власти.

Најбољим ученицима су поклањане књиге.³⁶ Тако је Новаковић на крају другог разреда основне школе испите полагао 30. и 31. јула 1851. године. На празник Св. Илије те године присуствовао је служби у шабачкој цркви којом је обележен крај школске године.³⁷

Средином 19. века у шабачкој основној школи била су тројица учитеља. По један је учио децу првог и другог разреда, а трећи је био учитељ ученицима трећег и четвртог разреда. Новаковићеви учитељи били су: Никола Костић у првом разреду (1849/50), Петар Јовановић у другом и трећем разреду (1850/51; 1851/52) и Стеван Лазич у четвртог разреду (1852/53).³⁸ Радило се о учитељима „из прека“ који су, попут многих Срба из Аустрије, у потрази са службом прешли у Кнежевину Србију. Као дошљаци, недовољно плаћени, туторисани од ауторитарног свештенства и локалних чиновника, ти учитељи изазивали су подозрење средине, те су морали стално да се доказују и боре за свој положај. Први Новаковићев учитељ Никола Костић, рођен је у Земуну 1819. године. Завршио је Карловачку гимназију, а у Србију је прешао 1840. године. Службовао је у Палежу, Зајачи, Шапцу, Радујевцу и Гроцкој. Преминуо је у Београду 24. октобра 1885. године. У Шапцу је учитељевао од 1849. до 1852. године. Владимир Вујић, управитељ основног училишта шабачког, известио је окружно на-

³⁶ Инспектор М. Спасић послао је Начелству Округа шабачког 16. јуна 1851. године 180 комада „књижица опредељене за давање бољим ученицима приликом испита и молим да при себи создржите док ја тамо идући по посећивању школа, не дођем“ (АС, НОШ-п, 1851, VI, 2).

³⁷ Спасић је у допису Начелству Округа шабачког, 18. јула 1851, препоручивао следеће: „По свршетку испита, лицем на св. Илију, биће благодарене Богу за сачување здравље и благословјење трудова учеће се младежи у свим црквама гди се училишта налазе. Ово је због тога учинити нужно што ће то велика дејство на млада срца ученика и њини родитеља имати, и тако им пребогате плодове донети“ (АС, НОШ-п, 1851, VI, 2).

³⁸ Станоје Филиповић и П. Поповић помињу само Стевана Лазича као Новаковићевог учитеља. Владимир Вујић, управитељ основне школе у Шапцу проследио је Начелству округа шабачког 25. марта 1850. године списак учитеља „у првом теченију“ школске 1849/50. године „наодећи се у овдашњем училишту“ учитељи Василије Јовановић из Земуна, Петар Јовановић из Ирига и Никола Костић из Земуна (АС, НОШ-п, 1850, X, 43). Јован Богатничевић, председник Примиритељног суда у Шапцу, известио је Начелство шабачко 20. марта 1851. године да су одржани полугодишњи испити у шабачкој основној школи и послао је списак учитеља шабачке основне школе: Васо (Василије) Јовановић, учитељ 3. и 4. разреда, Петар Јовановић, учитељ 2. разреда и Никола Костић, учитељ 1. разреда (АС, НОШ-п, 1851, VI, 2). У државном календару са шематизмом за 1852. годину као учитељи основне школе у Шапцу наведени су Петар Јовановић са 46 ученика, Јован Милосављевић са 36 ученика и Никола Костић са 70 ученика (*Велики београдски календар за јодину 1852. са шемаџизмом*, Београд 1852, 181). У школској 1852/53. години учитељи шабачке школе били су Стефан Лазич са 39 ученика, Василије Петровић са 34 ученика и Ненад Јовановић са 62 ученика (*Београдски велики календар са шемаџизмом за 1853. јодину*, Београд 1853, стр. 239).

челство 25. марта 1850. године да је учитељ Костић „добре способности и примерног владања“.³⁹ Новаковића је у другом и трећем разреду учио Петар Јовановић из Ирига у којем је рођен 1823. године. Завршио је гимназију и богословију у Сремским Карловцима, а учитељску службу у Кнежевини Србији започео је у Шапцу 1845. године. У јулу 1848. године добио је одобрење да пређе у помоћ „оностраним Србима“, одакле се вратио у лето 1849. године. На крају првог „теченија“ школске 1849/50. године добио је повољну оцену за свој рад („способности добре; владања примерног“).⁴⁰ Међутим, учитељи Костић и Јовановић неславно су завршили службу у Шапцу у лето 1852. године. Најпре се учитељ Јовановић, око Васкрса те године, замерио утицајном шабачком проти Јовану Павловићу због којег је изведен пред црквени суд, а потом је учитељ Костић у школи напао учитеља Јовановића „те су се исти пред децом у школи на велику саблазан и развратност ученика, тукли“.⁴¹ Трећи Новаковићев учитељ, који га је учио у четвртом разреду школске 1852/53. године, имао је најснажнији утицај на Новаковића. Реч је о Стевану Лазићу који је учитељевао у Шапцу од 1852. до 1875. године. Павле Поповић наводи казивање Алексе Фотића, адвоката и млађег Новаковићевог савременика из Шапца (завршио гимназију у Шапцу 1865. године), „како се он (Фотић) сећа да је Новаковића, док је овај био ђак у Београду, помагао његов ранији шабачки учитељ Стеван Лазић.“⁴² Учитељ Лазић родом је био из Крагујевца. У Панчеву је завршио „немецке“ основне школе, у Сремским Карловцима четири разреда гимназије и на крају Препарандију у Сомбору.⁴³

Лазић је пензионисан 1875. године. Захвални ученици и Општина шабачка су у част његовог пензионисања приредили банкет у „Касини“ 7. марта 1875. године.⁴⁴

³⁹ Дарко Ивановић, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији (1804–1858)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006, стр. 12,17, 85, 105; АС, НОШ-п, 1850, X, 43; *Велики београдски календар са шемајтизмом*, Београд 1851, 181; *Исто*, за 1852, 239; Просветни гласник, бр. 21–22, 15–30. новембар 1885 (VII), стр. 666.

⁴⁰ Д. Ивановић, *нав. дело*, стр. 12, 161; АС, МПс, 1847, IV, 314; АС, НОШ-п, 1850, X, 43.

⁴¹ АС, МПс, 1852, IV, 369.

⁴² П. Поповић, *нав. дело*, стр. 46; *Споменица Шабачке гимназије*, стр. 298.

⁴³ М. Јевтић, *нав. дело*, 312. Коста Главинић (1858–1939), који је такође завршио основну школу у Шапцу, сећа се да је учитељ „Стева Лазић имао неке методе сличне радној школи. Како смо ми сваке суботе морали ићи на вечерње, он нам је наређивао да по изласку из цркве свраћамо код њега и тамо смо плевили башту, купили лишће. Затим, он је завео месечни и шестомесечни испит, ко хоће да добије сведетелство“ (Историјски архив Београда, Породични фонд Главинић, XIII/1. Коста Главинић, Стенограф. белешке мога предавања. Моје успомене на Шабац из шездесетих година, одржаног 30. маја 1938. одржаног на Шабачком народном универзитету).

⁴⁴ С. Б. *Пошља према учитељу*, Школа, лист за учитеље, родитеље и децу, бр. 8, 10. март 1875 (VIII), стр. 122–126.

Новаковић није присуствовао прослави у Шапцу, али је свом учитељу упутио телеграм следеће садржине: „Београд. Господину С. Лазићу, учитељу. Шабац. Мило ми је, што вам на данашњи дан, кад славите завршетак корисне службе ваше, могу као ђак ваш, исказати своју захвалност. Нека вас у покоју, који сте попуно заслужили, прати свака срећа и задовољство. – Живио!“⁴⁵

Иако Новаковићевог имена као ученика основне школе нема у сачуваним документима Министарства просвете, посредно се може закључити да је четири разреда основне школе завршио као одличан ученик.

Када је Коста Новаковић кренуо у први разред Шабачке полугимназије у августу 1853. године, та школа је постојала пуних шеснаест година. После стицања аутономије 1830. године, у Кнежевини Србији започето је оснивање виших школа. Најпре је 1830. године основана Висока школа, претеча Крагујевачке гимназије, а од 1836. године осниване су „главне школе“ у Шапцу, Чачку и Зајечару, које су касније преименоване у полугимназије. У Кнежевини Србији постојала је само једна гимназија, и то она у Крагујевцу, која је 1842. године премештена у Београд. Школовање у полугимназијама трајало је најпре две, па три и на крају четири године. Од 1849/50. године уведени су пријемни испити за упис у гимназију и полугимназије и Новаковић је, извесно, полагао пријемни испит. Непосредно пред Новаковићев полазак у полугимназију, донет је у септембру 1853. године закон о гимназијама („Устројеније књажеско-србске гимназије“), дело Платона Симоновића, пензионисаног руског саветника. Закон је гимназијама наменио двоструку улогу: стицање солидног завршног образовања, али и оспособљавање за даље школовање на Лицеју.⁴⁶

Шабачка полугимназија у време Новаковићевог школовања није имала наменски саграђену зграду. Настава се одвијала у закупљеним кућама: у кући Ђорђа Јеленића (1852–1855) и новосаграђеној кући Алексе Исаиловића (1855–1857).⁴⁷ Је-

⁴⁵ Милан Ђ. Милићевић пише да је Шабац „први међу свим варошима и општинама у Србији ... учинио достојну пошту достојноме своме учитељу Стевану Лазићу“ (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија I*, Београд: Државна штампарија, 1876, стр. 504). Новаковић је потписник захвалнице коју су захвални ученици предали свом учитељу. *Школа, лист за учитеље, родитеље и децу*, бр. 9, 30. март 1875 (VIII), стр. 138–139.

⁴⁶ С. Ђунковић, *нав. дело*, 73–75.

⁴⁷ М. Јевтић, *нав. дело*, стр. 346. Шабачка полугимназија је до 1852. године била у кући Куртовића („зданије је слабог материјала“). Начелство Округа шабачког, у споразуму са управитељем полугимназије, је у октобру 1852. године одлучило да на три године закупи кућу Ђорђа Јеленића. Када је 1855. године истекао трогодишњи уговор, Начелство је 15. септембра 1855. године известило Министарство просвете да је наследник те куће Ђока Чотрић тражио повећање годишњег закупа са 120 на 150 талира. Зато су управитељ полугимназије Маринковић и Начелство Округа шабачког одлучили да закупе „од ове доста бољу, новосазидану кућу масе почившег Алексе Исаиловића, премда и ова нема за школу оног расположенија, која се очекују“ (АС, МПС, 1856, VI, 95). Уговор о закупу куће Алексе Исаиловића

ленића кућа налазила се „преко велике пијаце“ и недалеко од цркве. Била је то солидна грађевина која је имала пет просторија и простран ходник. Кућа Алексе Исакловића у којој је од 1855. године била смештена Шабачка полугимназија, такође се налазила у близини цркве и пијаце и имала је четири просторије за учионице, једну собу за канцеларију и једну просторију са кујном за послужитеља. Пространо предсобље пружало се дуж тих просторија и водило је до улазних врата на улицу.⁴⁸ У извештају столоничелника Тодоровића, који је присуствовао годишњим испитима у Шабачкој полугимназији крајем јуна 1856. године, пише: „Зданије Шабачке полугимназије засад је најбоље и најпространије, премда су и тамо неки разреди врло стешњени. При том лежи на главном сокаку куда сваки час кола окована на пијац и с пијаца иду и поткад такову лупу чине да се у разредима, који са сокака стоје, готово ништа не чује шта професор говори или ђак одговара“.⁴⁹

У Шабачкој полугимназији од 1853. до 1855. било је 87 ученика, да би 1856. године тај број нарастао на 153 ученика.⁵⁰ Четворица професора и два свештеника држали су им наставу. Управитељ школе Марко Маринковић предавао је латински језик и земљопис. Стојан Бошковић немачки језик, Павле Радивојевић рачуницу, јестествену историју и земљопис, Јован Илић српски језик, општу и јестествену историју и земљопис, а катихизис јереји Матија Станић и Јаков Јовановић.⁵¹

Због повећаног броја школованих младића рођених у Србији, али и због негативне кампање уставобранитеља, смањивао се прилив прекосавских школованих Срба у образовне установе у Кнежевини. Половина Новаковићевих професора у Шапцу било је „из прека“, а половина из Србије. Управитељ Марко Маринковић рођен је у Сремским Карловцима 1807. године. Студирао је „мађарска“ и „немачка“ права и филозофију у Братислави (Пожуну), потом у Шарошпатоку и у Пешти. У Србију је прешао 1842. године. У Шапцу је од 1842. до 1847. године био нотар Конзисторије Епархије шабачке, а 1847. године кнежевим указом постављен је за професора Шабачке полугимназије у којој је остао до 1857. године.⁵²

продужаван је на годину дана 1855, 1856. и 1857. године, све док 1857. године није завршена зграда полугимназије. Данас је то зграда Народног музеја у Шапцу (АС, МПс, 1856, VI, 95).

⁴⁸ АС, МПс, 1856, VI, 95.

⁴⁹ Изасланик је предлагао да се зграда гимназије „која ће се сад према двору г. владике“ зидати, не гради на сокаку, него у средини плаца и да се пред њом засади бесплодно дрвеће, како би се умањила бука са улице која омета наставу (АС, МПс, 1856, V, 101).

⁵⁰ Календар са шематизмом Књажевства Србије за 1854, Београд, стр. 33; 1855, стр. 37; 1856, стр. 37; 1857, стр. 38–39.

⁵¹ Београдски велики календар са шематизмом за годину 1853, Београд, стр. 224.

⁵² АС, МПс, 1853, III, 72. Кондуит листа професора Шабачке полугимназије. Новаковић је у дневнику 6. јула 1858. године записао: „У 3½ сати после подне одем на посету код поштованог

Стојан Бошковић, потоњи министар просвете и дипломата, каријеру је почео у Шабачкој полугимназији 1853. године као професор немачког језика. Рођен је у Свилајнцу 1833. године, а после завршене гимназије у Београду студирао је права и филозофију на Лицеју. Либерал по идеолошком опредељењу, Бошковић је пресудно утицао на Новаковићевог оца Јована, да сина пошаље на даље школовање у Београд.⁵³ Павле Радивојевић, професор јестественице, рачуна и земљописа рођен је у Панчеву 1809. године. Студирао је филозофију и право у Кечкемету. Попут многих Срба пречана, после завршетка школовања прешао је у Србију где је био писар у Шабачком духовном суду. Кнежевим указом, августа 1848. године постављен је за професора Шабачке полугимназије. Радило се о прилежном, али недовољно способном професору, који је због „џангризаве нарави“ понекад западао у мање неприлике.⁵⁴ Професор „јестествене историје“ и српског језика Јован Илић, рођен је у Београду 1824. године. У Београду је завршио основну школу, гимназију и на Лицеју је једну годину студирао филозофију, док је у Бечу једну годину слушао предавања из филозофије. За професора Шабачке полугимназије постављен је 1850. године.⁵⁵ Када је 1856. године напустио Шабац, на његово место дошао је Ђорђе Берисављевић, професор српске, словенске граматике и „јестествене историје“.⁵⁶

То што је Новаковић учио према наставном плану који је прописан Законом о гимназијама из 1853. године, значајно је утицало на даље његово школовање и, чини се, утрло пут његовој научној каријери. Наиме, тим законом посебан акценат у школовању гимназијалаца стављен је на учење страних језика, па су ђаци Шабачке полугимназије учили немачки, латински и старословенски.⁵⁷

господ[ина] Марка Маринковића, бившег полу-гимназијалног управитеља. Код њега смо повише времена у разговору провели.“ (С. Новаковић, *Зайиске*, стр. 16; *Сјоменица Шабачке ђимназије*, стр. 283).

⁵³ А. Столић, *Бошковић Стојан*, Српски биографски речник 1 А–Б, Нови Сад: Матица српска, 2004, стр. 759–760. Бошковић је, наводно, рекао Јовану Новаковићу следеће: „Твој је Коста тако даровит и вредан ђак, да вреди да се задужиш, те да га пошаљеш у Београд, а он ће се тамо издржавати својом зарадом“ (Владан Ђорђевић, *Успомене*. Културне скице из друге половине XIX века, књига прва. Нови Сад: Славија, 1927, 129–130).

⁵⁴ АС, МПс, 1849, V, 396. Кондуит листа професора Шабачке полугимназије. На другом месту је наведено да је Радивојевић „учинио иступленије карактеру своме несходно и то на јавном месту“ (В. Грујић, *нав. дело*, стр. 28).

⁵⁵ АС, МПс, 1853, III, 72.

⁵⁶ *Сјоменица Шабачке ђимназије*, стр. 284; АС, МПс, 1857, IX, 53.

⁵⁷ *Сјоменица Шабачке ђимназије*, стр. 60–61. Слободан Јовановић, *Усјавобранићели и њихова влада (1838–1858)*, Београд: Напредак, 1925, стр. 52.

Према наставном плану за гимназије из 1853. године, Новаковић је током четири године у Шабачкој полугимназији учио: *Науку христјанску* (у првом и другом разреду свештену историју Старог завета, у трећем и четвртном разреду катихизис), *Србску и Словенску граматџику* (Српску граматџику од првог до трећег разреда и Словенску граматџику у четвртном разреду), *Срјску словесност* (књижевност) у четвртном разреду, *Истјорију* (*Јестјестјвену истјорију* у трећем и четвртном разреду, *Свеобшију истјорију* у четвртном разреду), *Рачуницу и Геоџрафију* у првом, другом и трећем разреду. У четвртном разреду учио је Алгебру, Геометрију и Реторику. Немачки језик учио је у сва четири разреда.⁵⁸ Законом је било предвиђено да ученици у полугимназијама уче *Јелино-џрчки језик* у трећем и четвртном разреду, као и *Краснојис* у сва четири разреда. Грчки језик Новаковић није учио, јер у Шапцу није било професора који би им предавао тај предмет, а није познато да је имао и часове лепог писања. Недељом и празницима ученици су пре почетка литургије пола сата упражњавали црквено певање.⁵⁹

Професори су на основу тог плана и постојећих уџбеника за сваки предмет понаособ састављали план по коме су држали предавања током школске године.⁶⁰ Сачуван је програм по којем су професори Шабачке полугимназије предавали у школској 1855/56. години, када је Новаковић био ученик трећег разреда. Јован Илић је из српске граматџике предавао „по целом пространству Слово сочиненије Сретеновића по налогу бившег г. инспектора“. И словенску граматџику Илић је држао према Сретеновићевом уџбенику.⁶¹ Из јестествене историје, настава је држана према уџбенику Вука Маринковића из којег је професор Илић предавао „царство животиња“.⁶²

⁵⁸ *Зборник закона и уредаба и уредбени указа издани у Књажестјву Србији VII*, Београд: Државна штампарија, 1854, стр. 84–85; С. Ђунковић, *нав. дело*, 74.

⁵⁹ *Истјо*.

⁶⁰ Марко Маринковић, директор Шабачке полугимназије, послао је Министарству просвете 12. јула 1856. године програме „по којима су професори ове предмете предавали и на која су се исти као собом сочињена подписали“ (АС, МПс, 1856, V, 30).

⁶¹ „Увод, познавање главни имена по њиовим разделенијама и подразделенијама. Промена суштествителни, прилагателни и числителни имена, и мјестоименије. Упражненија (АС, МПс, 1856, V, 30).

⁶² Вук Маринковић, *Єстјестјвена џовњсница за младеж србску*, Београд: Државна штампарија, 1851, стр. 493. „О царству животиња. А. Животиње са костуром. 1 Сисари: дворуки, четвороруки. Зверови са свима разделенијама и подразделенијама: перари, торбари, глодари, крезубице, скотови, преживари и китови. 2. Птице: воздушне, земне и водене птице. 3. Водоземци. 4. Рибе: голотрбе с грудним перајама; с вратним и трбуњим перајима. Б. Мекушци. В. Жгклавкари. Г. Животравњаци (АС, МПс, 1856, V, 30). У четвртном разреду 1856/57. године Новаковићу је предмет јестествену историју предавао професор Ђорђе Берисављевић, према уџбенику Вука Маринковића. Током године

Што се тиче латинског језика, Новаковић је учио промену именица и придева по падежима, компарацију придева, промену по падежима заменица и бројева, образовање разних глаголских времена, мењање помоћних глагола, мењање правилних и неправилних глагола. „Цео је латински буквар анализиран.“ Професор Маринковић предавао је Новаковићу и земљопис у којем је учио: „о Африки, Америци и Аустралији уопште и њеним частима“.⁶³ На часовима немачког језика које је држао Стојан Бошковић учила се етимологија, промене глагола „по виду, начину, времену, броју и лицу“, „прва или правилна промена глагола у два вида, у дејствујућем и страдајућем, како се образују времена код немачки глагола. Друга промена и њени бредова, који су неправилни и који су недовршени глаголи.“ Затим, учио је о непроменљивим врстама речи и „који предлози захтевају који падеж и како се спојавају предлози с членом“. Поред тога, превођени су краћи састави на српски и писани су краћи састави на немачком језику.⁶⁴ На часовима рачуна код професора Павла Радивојевића, Новаковић је у трећем разреду учио „о правилу верижном (разломци – прим. Р.П.), о правилу просте лихве (камате – прим. Р.П), о правилу друштва простог и сложеног, о правилу смесе просте и сложене, о рачуну узимања лихве од лихве“.⁶⁵

Инспектор Тодоровић присуствовао је годишњем испиту у Шабачкој полугимназији који је одржан од 26. до 28. јуна 1856. године. Успех ученика у све три полугимназије у Кнежевини био је, према Тодоровићевом мишљењу, незадовољавајући. „(...) Шта више, могу с поуздањем рећи да је гимназијална младеж прошли година у свему – осим језика – успешнија и боља била него сада.“ Проблем су представљали недисциплина ученика, које су професори могли казнити само лошом оценом. „Професори туже се на распуштеност ђака и да неће да уче и у млогим разредима, кад ког ђака прозовем на испит да говори, професор ми једва каже, тај не зна ништа, неће да учи, а може и тако кад-кад једно за другим неколико њи прозивам, док не наиђем кога који штогод одговори.“⁶⁶ Проблем неуједначеног знања ученика представљали су неадекватни уџбеници, јер из штампаних уџбеника „сва-

учио је о биљкама („дрвље, „биљке“, „траве“, „палме“ и „биље са неразговорним цветом папрат, маовина, гљиве и печурке“) и минералима („земље“, „метали“, „соли“ и „паљеници-антрацит, камени угаљ, мрки угаљ, тресет, сумпор, ћилибар, асфалт, камени олој, графит и дијамант“) (АС, МПс, 1857, IX, 53).

⁶³ АС, МПс, 1856, V, 30.

⁶⁴ Исто. Новаковић је за време летњег распуста 1858. године у Шапцу држао часове из немачког и латинског језика деци свештеника Јована Јовановића. „Погодба је била за два месеца 40 цв[аница]“ (С. Новаковић, *Зайиске*, стр. 14).

⁶⁵ АС, МПс, 1856, V, 30.

⁶⁶ АС, МПс, 1856, V, 101.

ки професор по својој вољи колико хоће изостави, а што му се учини да је добро предаје, а напечатане предмете, кроји, ствара и предаје надлежни професор како за добро нађе.“⁶⁷

На годишњем испиту у јуну 1856. године, којем су присуствовали инспектор Тодоровић, Коста Новаковић, Дамјан Гавриловић и Јован Гавриловић, једини су од 33 ученика трећег разреда Шабачке полугимназије били „превасходни“, односно имали одличне оцене из катихизиса, српске граматике, словенске граматике, латинске граматике, немачке граматике, јестествене историје, земљописанија и рачуна.⁶⁸

Учењу српског, немачког и латинског језика придавала се посебна пажња и то се најбоље уочава из Новаковићевог распореда часова у току школске 1856/57. године, када је, дакле, похађао четврти разред Шабачке полугимназије. Понедељак: Немачка граматика, Јестествена историја, Историја Срба и Рачун. Уторак: Катихизис, Немачка граматика, Реторика, Латинска граматика. Среда: Латинска граматика, Историја Срба, Реторика и Рачун. Петак: Рачун, Катихизис, Јестествена историја и Латинска граматика. Субота: Реторика, Латинска граматика, Немачка граматика и Рачун.⁶⁹

⁶⁷ Тодоровић истиче: „Јестествена историја која је за Лицеј скупа, деца не могу да схвате и из ње уче тек неколико страна. Исто тако су уједно печатане латинска граматика, немачка граматика и земљописаније, а деца би требало те књиге које су сад где које 300–400 страна дебеле печатати у мањим књижицама и те велике књиге разделити у књижице по разредима“. Земљопис су сви одреда учили напамет и ниједан ученик није умео да се снађе на мапи (АС, МПс, 1856, V, 101).

⁶⁸ Новаковићеви школски другови, поред поменуте тројице, били су: Будимир Митровић, Владимир Васић, Георгије Матић, Димитрије Јовановић, Димитрије Поповић, Дамјан Гавриловић, Данило Дукић, Добросав Пантелић, Јефрем Вучковић, Живан Васић, Живојин Радоњић, Јован Јовић, Јован Марковић, Коста Петровић, Коста Поповић, Марко Марковић, Максим Жујевић, Милан Броћић, Милан Трифуновић, Милан Васић, Милан Лукић, Митар Митровић, Милинко Јовановић, Михаил Марковић, Павле Крстић, Стојан Косић, Танасије Парезановић, Ђорђе Манојловић и Ђорђе Пантелић. У току школске године преминуо је Павле Јаковљевић, а Владимир Јовановић је престао да иде у школу (АС, МПс, 1856, V, 101).

⁶⁹ Марко Маринковић, директор полугимназије, затражио је од Министарства просвете 14. октобра 1856. одобрење за „расположеније часова“ за сва четири разреда. Министарство просвете је 22. октобра одобрило предложени распоред (АС, МПс, 1856, VII, 14).

На крају школовања у Шабачкој полугимназији, Новаковић је у јуну 1857. године поново имао најбоље оцене из свих предмета.⁷⁰ Број ученика четвртог разреда се у односу на претходну годину готово преполовио: уместо 33 ученика, колико је било на крају претходне године, школу је завршило 19 ученика.⁷¹

Због сиромашног стања, одличног успеха и примерног владања у школи, Новаковић је награђиван књигама, а тек као ученик четвртог разреда изабран је за благодејанца Шабачке полугимназије за школску 1856/57 годину. Наиме, законом о гимназији из 1853. године (чл. 34) било је предвиђено да се о државном трошку „обучава неко число сиромашни, но отлични ученика“.⁷² Наиме, Савет професора Шабачке полугимназије је на почетку сваке школске године бирао одличне а сиромашне ученике који су при том намеравали да наставе даље школовање за државне благодејанце. Из буџета Министарства просвете полугимназији је додељивана новчана сума за благодејанија ученицима, која су потом исплаћивана током 11 месеци. Висина појединачног благодејанија зависила је од броја ученика и опште суме која је била предвиђена за ту намену.⁷³ Друга врста награде биле су књиге. За одличан успех у трећем разреду полугимназије Новаковић је на дар добио „латинску граматiku“ и „латински речник“.⁷⁴

⁷⁰ АС, МПс, 1857, IX, 62.

⁷¹ Дамњан Гавриловић, Димитрије Поповић, Добросав Пантелић, Јефрем Аџић, Јефрем Вучковић, Живојин Радоњић, Јован Јовић, Јован Марковић (потоњи председник Духовног суда), Јован Тодоровић, Јован Тодоровић, Коста Новаковић, Коста Петровић (касније члан Касационог суда), Коста Поповић, Марко Марковић, Милан Васић, Милан Лукић, Митар Митровић, Милинко Јовановић, Павле Крстић и Ђорђе Пантелић (АС, МПс, 1857, IX, 62); *Споменица Шабачке гимназије*, стр. 296.

⁷² *Зборник закона и уредаба*, VII, 96.

⁷³ Директор Шабачке полугимназије Марко Маринковић обавестио је Министарство просвете 13. октобра 1856. године да је Савет професора за текућу школску годину благодејаније доделио четворици ученика који су и претходне године примали благодејаније (Ђорђу Љочићу, Јовану Тодоровићу, Дамјану Гавриловићу и Добросаву Пантелићу), а да су за нове благодејанце изабрани ученик другог разреда Ранко Рувидић, ученици трећег разреда Илија Младеновић и Стефан Драјић и ученици четвртог разреда Коста Новаковић и Милан Лукић. Новаковић и Дамјан Гавриловић били су једини од изабраних благодејанаца четвртог разреда који су имали одличне оцене из катихизиса, српске граматике, словенске граматике, латинске граматике, немачке граматике, светске историје, земљописа и рачуна (АС, МПс, 1856, VIII, 36). Директор Маринковић обавестио је Министарство просвете 14. децембра 1856. године да новоизбарани благодејанци Шабачке полугимназије још нису добили своје стипендије (Исто). Шабачкој полугимназији је у претходној школској 1855/56. години за благодејанија ученицима из буџета додељено 100 талира које су делили Ђорђе Љочић, Дамјан Гавриловић, Добросав Пантелић, Јован Тодоровић, Танасије Терзановић, Милан Ђирић, Радован Петровић и Сретко Петровић и сваки је месечно добијао 27 гроша, изузев Радована Пантелића који је примао 30 гроша (АС, МПс, 1855, VI, 30).

⁷⁴ [Димитрије Исаиловић], *Латинска грамајшица за учећу се младеж у гимназији и полугимназијама княжества Србије*. Прегладно и одобрено школскомъ комисіомъ, Београдъ 1851, стр. 423. На 8.ни; (Димитрије Исаиловић), *Латинско-србскій речникъ. Часѣѣ 1, А-Ј*. – У Београду: Княжества србскога

Новаковић је четири разреда Шабачке полугимназије завршио у јулу 1857. године. Школовање је наставио исте године у Београдској гимназији (1857–1860) и Лицеју (1860–1863). У Шабац је долазио за време школских распуста, а касније, због обавеза, све ређе. Отац Јован му је преминуо 30. децембра 1882. године.⁷⁵ Мајка Јања је умрла између првог и другог дана Божића 1898. године, у Шапцу.⁷⁶ После смрти мајке, Новаковић је током 1898. године намеравао да, према обичајима, подигне споменик родитељима. Будући да се у то време налазио на дужности у Цариграду, за тај подухват ангажовао је кума Љубу Ковачевића. У писму од 13. децембра 1898. године Новаковић је кума известио о препрекама које су га спречавале да подигне споменик родитељима. Посредно, може се закључити колико је ретко долазио у Шабац. „Драги куме“, писао је Новаковић, „одавно сам, доиста добио Ваше писмо о надгробном споменику мојих родитеља, али Вам нисам одговорио што ни до данас немам потпуне податке о њиховим гробовима и о стању њиховом садашњем од мојих из Шапца. Писали смо и у Шабац и у Крагујевац (старијој сестри Љубици), али су њихови први одговори непотпуни, па не можемо по њима ништа да склопимо, докле и тачније и потпуније одговоре не добијемо. (...) Изгледа да ће се морати прво начинити гвоздена ограда. Потом ће требати, како Ви означите, ударити поврх гробова патос од цемента. То би се морало, а то ће се изградити у Шапцу. Остало би да се у Београду изгради крст или пирамида с натписом. Али и натпис не могу још да склопим, што је покојна мати сама из љубави према свом другу, покојном оцу, подигла неки камен. Ни о томе немам потребно известије, па не могу да смислим куда то да сместим, јер ми пијетет заповеда да томе какво место нађем.“⁷⁷ У евиденцији комуналног предузећа „Стари град“ у Шапцу не постоје подаци о гробним местима Новаковићевих родитеља који су могли бити сахрањени на Камичком или Доњошорском гробљу.⁷⁸

књигопечатњомъ, 1850. – 1114 ст; Исти, *Лайтинско-србскій речникъ. Часѣъ 2, L-Z /*, У Београду: Књажевства србскога књигопечатњомъ, 1850. – Ст. 1115–2206. Платон Симоновић, главни инспектор школе, послао је Министарству просвете 12. септембра 1855. године списак ученика Шабачке полугимназије „који као добро учећи се и при том сиромаси, ... заслужују подарак у књигама“ (АС, МПС, 1855, VI, 69). Укупно 41 ученик, свршеног првог, другог и трећег разреда, примио је за награду по две књиге. Месец дана касније, награђени ученици потписали су признанице о пријему књига.

⁷⁵ С. Филиповић, *нав. дело*, 11.

⁷⁶ Новаковић је из Цариграда, 28. децембра 1897. године, обавестио Љубу Ковачевића да су му зет Лазо, муж сестре Јелене, и мајка Јања, умрли исте ноћи, „изгледа ми по телеграмима ... између првог и другог дана Божића“ (АС, Лични фонд Љубомира Ковачевића, 705).

⁷⁷ С. Новаковић – Љ. Ковачевићу, Цариград, 1. децембар 1898 (Исто).

⁷⁸ Захваљујем госпођи Милицы Моравчевић из ЈКП „Стари Град“ у Шапцу која се ангажовала око проналажења гробних места Новаковићевих родитеља.

Расписание часов

I разряд

<u>Педогог</u>			<u>Учитель</u>
А. Сербская грам.	Паруц	Бенедиктович	Немацка грам.
Б. Латинский	Бенедиктович	Савинич	Паруц
В. Сербская грам.	Паруц	Сербская грам.	Немацка грам.
Г. Французский	Паруц	Бенедиктович	Немацка грам.
Д. Сербская грам.	Паруц	Бенедиктович	Латинская грам.

II разряд

А. Паруц	Бенедиктович	Паруц	Сербская грам.
Б. Немацка грам.	Французский	Сербская грам.	Немацка грам.
В. Паруц	Сербская грам.	Бенедиктович	Сербская грам.
Г. Сербская грам.	Французский	Немацка грам.	Паруц
Д. Бенедиктович	Сербская грам.	Сербская грам.	Немацка грам.

III разряд

А. Бенедиктович	Немацка грам.	Сербская грам.	Латинская грам.
Б. Латинская грам.	Французский	Екатерина Устюг	Сербская грам.
В. Немацка грам.	Латинская грам.	Паруц	Бенедиктович
Г. Французский	Сербская грам.	Екатерина Устюг	Сербская грам.
Д. Паруц	Немацка грам.	Паруц	Сербская грам.

IV разряд

А. Немацка грам.	Екатерина Устюг	Учитель	Паруц
Б. Французский	Немацка грам.	Петручка	Латинская грам.
В. Латинская грам.	Учитель	Петручка	Паруц
Г. Паруц	Французский	Екатерина Устюг	Латинская грам.
Д. Петручка	Латинская грам.	Немацка грам.	Паруц

Сл. 1. Распоряд часов у Шабачкој полугимназији школске 1856/57. године,
Фонд Министарства просвете, Архив Србије, Београд

Третји Разред.

10 7

Бр.:

Име превода.	Латинска Грама.	Матем. П. Елемент.	Остало Матем.
1. Будимир Митровић.	1.		
2. Јамак Јабриновић.	1.	1.	
3. Јоросав Павлевић.	1.	1.	
4. Милош Јагоратић.	1.	1.	
5. Јован Могеровић.		1.	1.
6. Њока Њобковић.	1.	1.	
7. Њока Њобковић.	1.		
8. Милош Васић.		1.	1.
9. Милош Јукић.	1.	1.	
10. Милош Јукић.		1.	1.
11. Павле Мовчић.	1.		
12. Милош Милошевић.	1.	1.	
13. Јулија Милошевић.		1.	1.
14. Милош Милошевић.	1.		

Сл. 2. Списак књигама награђених ученика трећег разреда Шабачке полугимназије, Фонд Министарства просвете, Архив Србије, Београд

Бр.	Ученик и презимена.	Класи.	Латинска	Немачка	Франц.	Бископ	Математика	Истор.
		и	и	и	и	и	и	и
4.	Српчане Ахиле.	5.	4.	5.	5.	5.	5.	4.
5.	Српчане Ђурић.	4.	3.	4.	4.	4.	4.	4.
6.	Њубинац Јаковче.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.
7.	Јованче Јованче.	4.	4.	4.	4.	4.	5.	2.
8.	Јованче Мезојованче.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.
9.	Јованче Марковче.	5.	4.	4.	5.	5.	5.	4.
10.	Ћосица Новаче.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	5.
11.	Ћосица Степанче.	5.	5.	5.	5.	5.	5.	3.
12.	Ћосица Стојанче.	5.	4.	5.	5.	4.	5.	5.
13.	Мажко Мажковче.	3.	3.	3.	3.	3.	3.	3.
14.	Мунане Јованче.	4.	3.	3.	4.	3.	4.	2.
15.	Мунане Ахиле.	4.	4.	5.	5.	4.	4.	3.
16.	Мунане Јованче.	3.	2.	3.	3.	3.	3.	2.
17.	Мунане Мунанче.	3.	2.	3.	3.	3.	4.	3.
18.	Јованче Кривоше.	3.	2.	3.	3.	3.	3.	2.
19.	Ђорђе Мунанче.	5.	4.	4.	5.	4.	4.	3.

у мађару 29. мај 1857.
 Л. Н. 73.
 Професор. Начелник. Директор Школе
 Јованче Мунане
 Ђорђе Мунанче
 Мунане Мунанче
 Мунане Мунанче
 Мунане Мунанче

Сл. 3. Оцене ученика четвртог разреда Шабачке полугимназије на крају школске 1856/57. године Фонд Министарства просвете, Архив Србије, Београд

Новаковић је Шабац и шабачки крај, без обзира што је у њему живео петнаестак година, доживљавао као свој завичај. Као председник владе Краљевине Србије Новаковић је у августу 1909. године присуствовао освештењу цркве у Прњавору, у Мачви.⁷⁹ Шапчани данас с поносом баштине Новаковићево завичајно порекло. Једна основна школа и улица носе име Стојана Новаковића, док се у парку код Соколане налази његова спомен-биста.

Radomir J. Popović

ŠABAC DAYS OF KOSTA NOVAKOVIĆ 1842–1857

S u m m a r y

The paper analyzes family origin and education of Kosta Novaković in Šabac from 1842 till 1857. The books of tax authorities of Šabac town from 1832 and from 1835/36 show no mention of Jovan Novaković, Stojan's father. One of the 1912 editions of the publication "People", which was being published in Mostar, contains information that Stojan Novaković's father moved from Herzegovina to Gerzovo, a village near Mrkonjić Grad in Bosnian Krajina, and from there he moved to Šabac. The question of Novaković's family origin remains open. There is an assumption that it was Stojan Novaković's father, not grandfather, moved to Šabac in the mid-1840s. Novaković was attending elementary school in Šabac, which was located in the building of local court, from 1849 till 1853. His teachers were Nikola Kostić (1849/50), Petar Jovanović (1850/52) and Stevan Lazić (1852/53). Although documents of the Ministry of Education do not mention his name, it can be indirectly concluded that he finished elementary school with excellent marks. After passing the entrance exam, he was admitted to Šabac semi-gymnasium in 1853. During four years he spent there, his professors were Marko Marinković who taught the Latin language and geography, Stojan Bošković who taught the German language, Pavle Radivojević who taught mathematics, biology and geography, Jovan Ilić who taught the Serbian language, history and geography, while religious education was conducted by priests Matija Stanić and Jakov Jovanović. Novaković was one of the best students of his generation, so he was being rewarded with books for his excellent marks. In the schoolyear 1856/57. he was selected to receive scholarship from Šabac semi-gymnasium. Upon encouragement from professor Stojan Bošković, Novaković continued his education from 1857 in Gymnasium in Belgrade, from which he graduated in 1860.

⁷⁹ Љ. М. Никитовић, *Црква Прњаворска /у срезу мачванском/, Глас цркве, 1931 (IX), бр. 9–10, стр. 208–220.*

Novaković always considered the town of Šabac and Šabac area as his native region, although he had been living there for only 15 years. People of Šabac are proud of Novaković's origin. Today, one elementary school and one street are named after him, and in the park next to Sokolana there is his commemorative bust.